

NÁČRT SÉMANTICKEJ PROBLEMATIKY UMENIA

EUGEN ŠIMÚNEK

Umelecké dielo bez sémantického, významového hľadiska, tak ako sa javí v jednostrannom ontologickom a fenomenologickom hľadaní podstaty, je len formálnou konštrukciou, hoci vlastnou formou uplatnenia umeleckého diela je jeho významová realizácia.

Objektívna štruktúra umeleckého diela sa realizuje pre človeka v rôznych druhoch významov, počnúc od esteticko-kvalitatívnych až po rôzne mimoestetické významy.

Medzi jednotlivými druhmi možných významov umeleckého diela je vzťah dialektickej jednoty a podmienenosti. Otázku významového dosahu umeleckého diela nemožno preto zredukovať len na jeden druh významu, napr. len na pojmom vyjadriteľný obsah, čo je dosť bežným spôsobom chápania významovej stránky umeleckého diela. Pojmom vyjadriteľný význam nie je totožný so špecifickým významovým dosahom umeleckého diela pre človeka a práve táto problematika nás privádza k vlastnej sémantike umenia.

Názory, ktoré sémantickú stránku umenia robia len vecou pojmami vyjadriteľného obsahu, významovú stránku umenia vlastne schematizujú a odtrhujú od estetickej kvalitatívnosti, a tým aj od estetickej a umeleckej hodnoty diela. Umelecké dielo je v takomto ponímaní zredukované len na komunikatívny znak. U nás napr. J. M. Kořínek zastával názor, že „pod termínom »sémantická funkcia« treba rozumieť prakticky určitý stupeň nocionality” (J. M. Kořínek, *Nocionalnosť a interjekcionalnosť*, 1938).

Sémantická funkcia umenia môže byť len do určitého stupňa vecou nocionality. Nocionalita nedokáže v úplnej miere vyjadriť špecifický význam umeleckého diela pre človeka, lebo ho zachycuje len schematicky. Každý pojem je len schematický, najmä vo vzťahu k emociálnym a estetickým kvalitám.

Umelecké dielo nie je len medzičlánkom, ktorý by na spôsob reči a jazyka indiferentne sprostredkúval nejaký význam. Tým, že umelecké dielo nejaký význam sprostredkuje, súčasne ho aj modifikuje a mení podľa toho, v akom estetickom a ideovom zmysle ho sprostredkuje. Umeleckým dielom sprostredkovaný význam nie je preto iba oznámením významu, ktorý existoval už a priori pred vznikom umeleckého diela. Tým, že sa istý význam dostáva do umeleckého diela a je umeleckým dielom „vyslovený”, modifikuje sa jednak o esteticko-ideové kvalitatívne poňatie, jednak o kvalitatívnosť druhovej špecifickosti príslušného druhu umenia, do ktorého sa pretavuje a v rámci tejto druhovej špecifickosti sa stvárnjuje ďalej aj podľa individuálneho poňatia samého tvorcu. Takto je umelecká komunikácia špecifická, jej význam nevyjadruje len označované, ale aj významový dosah kvalitatívneho poňatia označeného. Sémantická, estetická a umelecká kvalitatívnosť diela sa takto podmieňujú a stvárnujú, navzájom sa špecifikujú. Oproti pojmove vyjadrenému významu je význam

umeleckého diela pre človeka špecifický tým, že estetická a sémantická hodnota je v ňom dialekticky spätá a ani abstrahovaním ich nemožno odtrhovať. Sémantickú problematiku umenia možno chápať len v stvárňujúcom a modifikujúcom dosahu estetickej a ideovej tvárnosti umeleckého diela. Sémantická problematika umenia nie je len otázkou zastupujúceho vzťahu označeného a označujúceho, ale špecificky sa modifikuje aj o významový vzťah a postoj označujúceho k označovanému, zahrnúť do toho aj významový zámer označujúceho k adresátovi označujúceho. Takto je umelecká tvorba aj tvorbou špecifického a svojbytného významu s esteticko-ideovým kvalitatívnym dosahom. Estetická hodnota a komunikatívna hodnota sú síce dva odlišné druhy hodnôt, ale v umeleckom diele sa navzájom podmieňujú. Sémantickú problematiku umenia možno riešiť len vo sfére esteticko-ideovej povahy umenia, ktorá špecifikuje významovú tvárnosť umeleckého diela. Umelecké dielo nie je len púhym komunikatívnym znakom, ale aj znakom svojho špecifického významu pre človeka. Estetická a komunikatívna funkcia sa uplatňuje v umeleckej tvorbe v jednote, navzájom na seba vplývajú a uplatňujú sa jedna cez druhú.

Plnohodnotný prístup k umeleckému dielu žiada túto jednotu rešpektovať. Porušením tejto jednoty, napr. chápaním diela len v čisto komunikatívnej funkcii porušovala by sa sama špecifickosť umenia. Ak by to bolo možné, ak by človek vystačil aj s vedomím určitých významov mimo ich estetického poňatia a estetickej modifikácie, právom by sme sa pýtali na zmysel umeleckej tvorby. Pri dešifrovanom význame umeleckého diela mimo estetického vedomia už nemáme do činenia s plnohodnotným významom umeleckého diela. V adekvátnom vnímaní umeleckého diela nemôže chýbať zreteľ na špecifickú prítomnosť významu v diele, ktorý je tu modifikovaný v esteticko-kvalitatívnej podobe ako špecifický obsah. Prístup k umeleckému dielu, ktorý estetickú kvalitatívnosť a význam umeleckého diela nechápe v takejto integrovanej jednote, stráca zo zreteľa, že pri významovej realizácii umeleckého diela v estetickom vnímaní nejde o naturalistický obsah, ale o obsah špecifický, špecificky hudobný, poetický, výtvarný atď., v ktorých sú isté významy prítomné v špecifickej podobe. V tomto zmysle má umelecké dielo svoj vlastný význam a hodnotu ako umenie: ako literatúra, výtvarné umenie, hudba, ako špecifická estetika, kvalita, hodnota a význam. Napr. poézia nie je len prostriedkom, ktorý by sprostredkoval niečo mimopoetické, ale má aj svoj špecifický poetický význam. Táto špecifická významová kvalitatívna stránka umenia je ohraničená jednak voči skutočnosti (oproti ktorej je niečím špecificky svojbytným), jednak voči mimoestetickému významovému dosahu diela. Voči obojmá umelecké dielo vlastnú, s nimi netotožnú výstavbovú štruktúru, a to ešte aj vtedy, keď predmetom umeleckého zobrazenia a výrazu je sama skutočnosť alebo nejaký význam. Umenie a skutočnosť (alebo nejaký význam) reagujú na seba špecificky, zachovávajú si svoju špecifickosť. Práve v tejto dialektike sa uplatňuje špecifická sémantika umenia. K integrite človeka patrí, že sa obohacuje aj zvláštnymi estetickými kvalitami hudobnými, výtvarnými, literárnymi atď., aj keď sú sublimátmi mimoestetických významov, alebo naopak: človek sa obohacuje určitými

významnými aj v istom esteticko-kvalitatívnom ideovom poňatí. V tomto zmysle je umelecká tvorba nielen sprostredkovaním, ale aj tvorbou významov, a umelecké diela predstavujú v tomto zmysle pre človeka aj osobitnú podobu významov, čo má svoj významový dosah aj pre sám sprostredkovaný pôvodný význam. Obsah a forma sa tu skutočne podmieňujú, vzájomne sa stvárajú a špecifikujú.

Je pravdou, že umelecké dielo dokáže človeka dynamizovať aj nešpecificky, napr. v jeho živých a spoločenských záujmoch. Špecificky však umenie dynamizuje človeka cez estetickú funkciu. Ak sa umelecké dielo vníma esteticky, ak sa konštituuje vo vedomí človeka ako estetická kvalita, potom širšie významové súvislosti umenia sa uplatňujú cez túto kvalitatívnosť, ktorá ich navodzuje. Napr. hudobnú skladbu musíme pochopiť predovšetkým ako hudobnú kvalitu, ktorá jedine ako taká môže mať aj širší význam. Nemôžeme predpokladať, že pri počúvaní hudby nevnímate hudbu, ale prežívame iba nejaké významy mimo hudby, alebo prežívame len svoje naturálne nehudobné emócie. Názory, ktoré by nechápali širší významový dosah umenia na základe prvotnosti jeho estetickej kvalitatívnosti ako širší význam tejto kvalitatívnosti, pripúšťali by možnosť vnímať napr. hudbu bez hudby, byť si vedomí pri počúvaní hudby niečoho iného, alebo prežívať niečo iné, a to vylúčením práve hudobného zážitku. Hudobnú skladbu si musíme uvedomiť predovšetkým ako znejúcu hudobnú kvalitu. Až po konštituovaní tejto kvalitatívnosti môže byť reč o širšom význame skladby. Nositeľom významu je vždy nejaký substrát a týmto substrátom môže byť len realizovaná a integrovaná estetická kvalita vo vedomí človeka. Rôzne významové možnosti umeleckého diela sú významovými možnosťami jeho estetickej kvalitatívnej podstaty. Pridružujú sa k nej a sú jej významami. Estetická kvalitatívnosť tvorí podsatu umenia a nie je len jednou jeho konglomerátnou zložkou. Rôzne mimošpecifické významy umeleckého diela sú špecificky sprostredkované estetickou kvalitatívnou podstatou umenia, ktorá nie je indiferentná voči tomu, čo sprostredkuje. Z tohto hľadiska sa nedá oddeliť to, čo umelecké dielo hovorí, od toho, ako hovorí, nemožno v ňom odtrhnúť jednotu významu od estetickej kvalitatívnosti, v ktorej je význam poňatý. Význam v umeleckom diele sa vždy interpretuje v istom esteticko-kvalitatívnom ideovom zmysle, v čom spočíva aj spoločenská sila umenia. Estetická kvalitatívnosť umeleckého diela sa uplatňuje aj vtedy, keď umelecké dielo plní rôzne mimoestetické životné a spoločenské funkcie, keď aj niečo sprostredkuje alebo zobrazuje. Nie je iba priamym konvenčným komunikatívnym prostriedkom a znakom. Jeho komunikácia je interpretujúca, čiže aj významotvorná. Napr. pri zobrazení má významotvorný dosah aj to, z akého aspektu sa zobrazenie deje, v akom zmysle sa určitý význam v diele chápe a interpretuje. Oproti objektívnemu pojmovému alebo naturalistickému vedomiu skutočnosti či významu miera obraznosti umeleckého diela má takto nielen esteticko-kvalitatívny a hodnotový, ale aj sémantický dosah. Tento dosah sa uplatňuje aj vtedy, keď z estetického vnímania umeleckého diela nemôžeme vylúčiť vzťah k mimoestetickému vedomiu významu diela. Aj v týchto prípadoch hrá vzťah medzi

estetickým a mimo estetickým vedomím významnú úlohu sémantickej špecifikácie. Vzťahové napätie, vznikajúce z netotožnosti obrazu a predmetu zobrazenia, môže len prispieť k miere uvedomenia špecifického sémantického dosahu umeleckého diela.

Esteticko-kvalitatívna umelecká špecifikácia významu je súčasťou antropomorfizujúceho vedomia skutočnosti. Patrí k zľudšteniu skutočnosti a k seba-realizácii človeka. Človek sa v nej reprodukuje a totalizuje v životných záujmoch svojej podstaty esteticky. Pre človeka nie je ľahostajné, v akej forme a v akom zmysle si určité významy uvedomuje. Estetický svet človeka je neodmysliteľnou súčasťou jeho integrity. Vnímáním a tvorbou estetických kvalít sa realizuje a v tejto realizácii neraz vidí zmysel svojho života. Človek je človekom aj tým, že chce svoj život odžiť čo najúplnejšie, to znamená, aj esteticky čo najbohatšie. A jeho najvyššou estetickou hodnotou je práve umenie. V umení dosahuje človek maximum estetického vedomia antropomorfných významových možností. Nie je v ňom obmedzený na náhodnú danosť ako v prírode. Nakoniec aj samo esteticky je len jedným z antropomorfných významových možností pre človeka. Špecifický sémantický dosah umenia korení taktó v samom človeku: aj význam skutočnosti si človek uvedomuje v estetickom zmysle len vtedy, keď zodpovedá jeho estetickým kategóriám, keď integráciu s ňou prežíva ako krásu sebatotalizácie, teda v ľudskom zmysle a význame. Na rozdiel od objektívneho pojmového vedomia, estetické vedomie významu je druhom antropomorfizácie významov a táto estetická antropomorfizácia patrí k špecifickosti umenia. Umelecké dielo ako znak je špecificky usporiadané na to, aby vyvolávalo práve takéto esteticky antropomorfizované významy. Pravda, k sémantickej špecifickosti umenia ako znaku patrí aj to, že nemá len jednodimenzionálny význam, ale je viacvýznamový. Významová potencialita umeleckého diela sa uvoľňuje podľa toho, do akého kontextu sa dostáva, nie je len dodatočným znakom apriórne a geneticky prvotne existujúceho významu. Sémantická významová mnohotvárnosť umeleckého diela je autentickou významovou totalitou umeleckého diela. Zámer tvorca umeleckého diela môže predstavovať len jednu stránku významovej mnohotvárnosti diela. Patrí k špecifickosti umenia, že podľa toho, do akých spoločensko-historických okolností sa dostane, jeho význam sa mení a nanovo tvorí. Stane sa znakom aj pre také významy, pre ktoré je síce potencialne disponované, ale ktoré nemožno predvídať bez znalosti spoločensko-historických kontextov, do ktorých sa v budúcnosti dostane. Tvorcovia predošlých storočí nemohli tušiť, aký významový dosah nadobudnú ich diela v kontexte našich čias, keď sa významove realizujú v odlišnom esteticko-ideovom poňatí, v kontexte iných estetických, ideových a historických skúseností a vzťahov. Významový dosah umeleckého diela sa neobmedzuje len na jednoznačnosť, ktorú mienil autor do diela inkarnovať, ani estetické vnímanie umeleckého diela nie je len pasívnym vnímaním, ale aktívne sa zúčastňuje na významovej realizácii diela.

Vnímanie umeleckého diela, práve tak ako samo umelecké dielo, je mnohotvárne a viacvýznamové. Ako znak je znakom pre rozmanité významy. K špecifickosti sémantiky estetického vedomia, teda i umeleckého diela a estetického vní-

mania patrí aj to, že má prakticky neohraničenú možnosť chápať isté významy v rôznom estetickom zmysle, a to aj napriek tomu, že určitým významom môžu zodpovedať len určité estetické poňatia.

K špecifickej sémantickej problematike umenia patrí aj okolnosť, že isté významy si človek uvedomuje aj v zážitkovej podobe, a do tejto sféry patrí aj estetické vedomie významov. Isté životné významy môžu pre človeka jestvovať v rôznych formách vedomia a tieto formy vedomia význam aj špecifikujú, no sémantická problematika umenia sa nemôže obmedziť len na sféru mimoestetických foriem vedomia bez vzťahu k estetickému vedomiu. Problematika, v akom zmysle sprostredkuje umelecké dielo určité významy pre človeka, problematika, aký význam a zmysel má umenie pre človeka, aká je významová povaha umenia, v akom zmysle integruje človek význam umenia pre seba, aké sú významové funkcie umenia, v akom zmysle a význame môže umenie človeka dynamizovať atď., to je tá mnohotvárna a vnútorne diferencovaná problematika sémantiky umenia: ako je umelecké dielo znakom a znakom čoho je umelecké dielo pre človeka.

Podľa Ch. S. Peirca umelecké dielo je znakom v trojakom zmysle. V zmysle ikonickosti (podobnosti), v zmysle indexu (príčinnej súvislosti) a v zmysle symbolu (konvenčnosť). Podľa ďalších názorov by sa dalo ešte doplniť, že v zmysle odrazu, modelu, informácie, výrazu atď. Pojem znaku možno teda chápať v rozličnom zmysle. Avšak pojem umeleckého znaku je podľa nás protirečivý, je dialektickou jednotou znaku i tvorby významu.

Znak je vždy znakom niečoho — preto je znakom. Avšak keď umelecké dielo ako estetické vedomie komunikuje, napr. práve určitý význam, komunikuje ho v istom esteticko-ideovom poňatí, interpretovane, teda významotvorne. Nemá teda len povahu znaku, ale aj svojbytného významu. Umelecké dielo má takto protirečivý charakter znaku i nie znaku. Jeho podstata spočíva v tvorbe významového dosahu zmyslu, v ktorom komunikovaný význam poníma a interpretuje a nielen v pasívnom znakovom zastupovaní. Protirečivá znaková a významotvorná povaha umeleckého diela je vlastnou sémantickou problematikou umenia, lebo umenie sa začína tam, kde čisto len komunikatívna funkcia prerastá do významotvornej činnosti špecifického obsahu umenia. Takto ústi špecifická sémantika umenia do problematiky špecifickosti a estetiky umenia.

ОЧЕРК СЕМАНТИЧЕСКОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ ИСКУССТВА

Эуген Шимунек

В статье рассматривается проблематика понимания искусства как знака. В отличие от простого коммуникативного знака, который лишь замещает смысл, художественное произведение также модифицирует опосредствованный смысл, противоречиво оно является знаком и не знаком, носит не только опосредствующий, но и смыслообразовательный

характер. В этом смыслообразовательном характере искусства автор видит собственно семантическую проблематику специфического содержания искусства, которую невозможно исчерпать понятийно. С этой точки зрения автор потом приступает к вопросу о смысловой многозначности, переменчивости, антропоморфности и т. д., а также к проблематике смысловой потенциальности и зависимости художественного произведения. Проблематика семантики искусства в настоящей статье переходит в проблематику специфичности и эстетики искусства.

OUTLINE OF SEMANTIC PROBLEMS OF ART

Eugen Šimůnek

The paper deals with the problems of the concept of art as sign. In contrast of the mere communicative sign, which only represents the meaning, a work of art also modifies the mediated meaning, contradictorily it is both a sign and not a sign, it is of not only mediating, but also of meaning creating character. It is in this meaning creating character of art that the author sees the proper semantic problems of the specific contents of art, which cannot be exhausted notionally, and from this point of view he approaches then the question of ambiguity of meaning, its changeability, its anthropomorphising character, etc., the problems of potentiality of meaning and dependence of the work of art. The problems of semantics of art lead into the problems of specificity and aesthetics of art in the paper.